

БАТРИЋ ЈОВАНОВИЋ: ЦРНА ГОРА У НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ И СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ РЕВОЛУЦИЈИ, I (Београд, „Војно дело“ 1960.)

Књига Батрића Јовановића: „Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији I“, коју је објавило „Војно дело“ 1960. године представља цјеловит преглед свих збивања у Црној Гори у 1941 и у првој половини 1942. г. На преко 800 страница Јовановић је изнио и расвијетлио многа питања, настојећи при томе да их прикаже онаквим каква јесу, „без уљепшавања, без прикривања грешака, без обзира ко их је правио и слабости којих је морало бити“, како то аутор у предговору истиче. За обраду догађаја у 1941. и у првој половини 1942. године (друга књига обухватиће период од средине 1942. до краја рата), Јовановић је користио доступну постојећу грађу, настојећи при томе да одабере оно чиме ће најбоље расвијетлити многа сложена питања и да донесе, колико су му то снаге дозвољавале, оцјене и закључке о свим догађајима. С обзиром да је из овог периода сачувано мало аутентичних докумената, аутор је за овај рад користио мемоарску грађу, изјаве и сјећања учесника у народноослободилачком рату и револуцији и другу грађу која директно или индиректно обрађује догађаје у Црној Гори у 1941. и у првој половини 1942. године. Коришћење изјава око 500 учесника НОБ-а у Црној Гори пружа довољно доказа колико је Јовановићу било стало да о свим догађајима изнијетим у овој књизи дође до истине. Оваква изворна грађа (коју је аутор имао при руци) намеће потребу критичког прилажења свакој изјави, сјећању, па чак и документу.

Ова књига представља први озбиљан прилог проучавању НОБ-а и социјалистичке револуције у Црној Гори. Она је у исто вријеме и први покушај синтезе НОР-а и социјалистичке револуције у Црној Гори у првој години рата. Досадашњи радови о овој теми више су парцијални (захватана су само поједина питања или проблеми) те је у томе још већа њена вриједност.

Јовановић је књигу подијелио на девет глава, а на крају су регистри: имена личности, називи мјеста и географско-топографских објеката, партијски форуми и партизанске јединице, непријатељске јединице, затим извори и литература којом се користио при обради књиге, имена око 500 учесника у НОБ-у чијим се усменим и писменим изјавама користио и на крају објашњење фотографија унијетих у рад.

У првој глави: **Окупација, Припреме за народноослободилачку борбу**, обрађено је стање у Црној Гори после капитулације 17. априла 1941. године. Јовановић је вјерно изнио стање у Црној Гори по уласку италијанских трупа, наводећи прегледно јединице које су окупирале територију Црне Горе. Особиту пажњу заслужује дјелатност окупаторских власти на окупљању неколико преживјелих стараца — првака Црногорске федералистичке странке, који су у окупацији Црне Горе од стране фашистичке Италије гледали остварење својих жеља још од 1918. године. У овој игри издаје црногорски народ је остао по страни и италијанске трупе дочекао је као окупатора — хладно, са пуно мржње, што се друкчије не да ни замислити (стр. 22—27). У другој дијелу прве главе (стр. 27—73) аутор нас упознаје са припремама КПЈ за борбу против окупатора у Црној Гори. У почетку је дат општи пресјек стања у југословенским земљама, с посебним освртом на мајско савјетовање у Загребу које је од огромног значаја за даљи рад Партије у Црној Гори и које поставља црногорским комунистима одређене задатке на окупљању црногорског народа за борбу против окупатора (стр. 29). Питање борбе против окупатора поставило је на дневни ред једно друго питање — питање сакупљања оружја. Том задатку Партија је још одраније посветила велику пажњу и баш захваљујући томе велики број војника, враћајући се после априлског слома кућама, понио је са собом оружје и склонио га да не падне у руке окупатору. Сакупљање оружја, његово склањање на сигурна мјеста и магационирање вршено је под непосредним надзором комуниста; они су, управо, приступили том задатку одмах после априлског слома, а поготову после сједнице ПК КПЈ за Црну Гору која је одржана 24. априла у селу Вељем Брду код Подгорице (Титовграда). Акцију прикупљања оружја аутор је обрадио детаљно, наводећи при том колико је у којем срезу било складишта, пушака, митраљеза, пушкомитраљеза, бомби па чак и муниције. До детаља обрађено је формирање ударних група, којих је уочи 13. јула било око 285 са око 6.200. људи (преглед је дат по средовима, као и имена руководилаца група — стр. 45—57). На крају ове главе дат је преглед стања у Црној Гори уочи устанка и проглас ЦК КПЈ поводом напада Њемачке на Совјетски Савез. Овдје би се аутору могло замјерити што је окупацију и припреме за народноослободилачку борбу обрадио у саставу једне главе. Тематика другог дијела више је везана са другом главом, те би било природније да је ушао у састав главе **Тринаестојулски устанак** (стр. 73).

На преко 200 страница прегледно и детаљно до у танчине обрађен је тринаестојулски устанак у Црној Гори. Држећи се хронологије аутор је изнио најзначајније борбе, акције и сва остала дјеловања која су се јулских дана збивала у Црној Гори. За обраду јулских догађаја у Црној Гори аутор је највише користио сјећања учесника у њима, што је сасвим разумљиво, јер

баш тај период највише је оскудан документима, како нашим тако и непријатељским. Чини нам се да је баш у овој глави писац требало са више критичности да обради поједине догађаје, јер изјаве и сјећања савременика садрже, ако не увијек, а оно понекад, приличну долу субјективизма. Неоспорно, Јовановић је показао умјешност у одабирању објективних чињеница из масе сјећања, изјава и мемоарске грађе (мада не увијек) и обрадио читав комплекс развитка догађаја у јулским данима 1941. године у Црној Гори.

У трећој глави обрађено је стање у Црној Гори од августа 1941 до јануара 1942. године. Врло прегледно изнијет је рад на консолидацији партијских организација после непријатељске офанзиве и формирања герилских одреда, наводећи чак и њихово бројно стање, наоружање и руководећи кадар. У овој глави аутор се осврће на заједничке акције и борбе никшићких и пивских герилаца са устаницима у источној Херцеговини у току августа и септембра. Окупатор је у циљу лакшег обрачуна с народом, уз помоћ групе сепаратиста, већ у септембру покушао да формира извјесне војне формације дајући им име крилаши. Овај покушај није окупатору донио жељене резултате. Посебно мјесто и пажњу у овој глави заслужује оцјена аутора о питању упутстава, ставова и оцјена које су ПК и делегат ЦК заузели после јулских догађаја 1941. године. Аутор замјера што је на савјетовању ПК од 8. августа оружаним акцијама дато последње мјесто. Овдје је дата критичка анализа одлука донијетих на поменутом савјетовању и ставова делегата ЦК који „је чак препоручио стварање тајних герилских одреда за појединачне акције, састављених од сељака који не морају стално бити под оружјем“ (стр. 301). Аутор донеси дијелове из писма ЦК КПЈ од 10. новембра у коме се указује на пропусте, грешке и погрешна гледишта Покрајинског комитета и делегата ЦК Милована Ђиласа — Вељка.

Послије двомјесечног затишја и мањих диверзантских акција у току августа и септембра, однијета је велика побједа црногорских устаника на Јелином дубу. Овој акцији посвећено је посебно мјесто, јер она и представља први већи успјех и побједу после јулских догађаја.

Слабост окупатора и његов несигуран положај у Црној Гори и страх од црногорског народа и устаника присилио га је да потражи ослонац и сарадњу са шаком црногорских издајника који су се од првог дана окупације ставили у његову службу. С друге стране, ова група издајника правдала је драстичне мјере окупатора (разарање села, паљевине, хапшења, мучења и физичко уништење црногорског народа) и хтјела да то прикаже као нужност која је проистекла као посљедица тринаестојулског устанка. Пошто оружјем и силом није успио да угуши устанака окупатор је преко ових издајника покушао да ступи у контакт са Главним штабом у Црној Гори, рачунајући да ће тиме постићи

више, што му, такође, није дало жељене резултате. Напротив, ово је окупатору више штетило и показало његову слабост и несигурност у Црној Гори. Аутор цитира из **Саопштења** поручу Главног штаба Пирцију Биролију, гдје стоји: „Нестаће твоје фашистичке војске, како је нестала и она Махмута везира, баш на овом мјесту на коме су се први пут састали наши поносни планински орлови с твојим збуњеним преплашеним офирчићима“. Домћим издајницима обраћа се ријечима: „Под небом неће бити рупе у коју ћете се моћи сакрити од народног суда, од нове славне Бадње ноћи, која ће очистити све потурице и лижисахане“ (стр. 321).

Дат је јасан и детаљан преглед стварања територијалне партизанске војске у Црној Гори, организационо устројство и командни кадар партизанских одреда и батаљона. Три посљедња мјесеца 1941. године изгубљена су низом успјелих акција извршених на непријатељске снаге (рушење путева, мостова, прекидање телефонских линија, уништења непријатељских камиона и мањих италијанских војних јединица). Тако је послје осеке устанка (август — септембар) посљедња три мјесеца 1941. године поново дошло до низа оружаних акција од којих неке прерастају у веће битке које су донијеле огромне успјехе (Јелин дуб, Вилуси, Сјеничке стијене), улиле поново повјерење код народа у устаничке и сопствене снаге, а на другој страни обезглавиле и заплашиле непријатеља и његове сараднике.

На близу 35 страница аутор је обрадио битку на Пљевљима, указујући при том на грешке и пропусте начињене при извођењу пљеваљске операције. Али у исто вријеме он је истакао и песебичну пожртваност и хероизам појединаца и читавих јединица „Може се потврдити, закључује аутор, да је Црногорски НОП одред урадио највише што је могао према свим субјективним и објективним околностима. Сви батаљони су се залагали и урадили оно што су били у стању да учине“ (стр. 389).

У VI поглављу све главе дат је преглед борби вођених на територији Црне Горе послје пљеваљске операције (стр. 396 — 417). Након краћег осврта на непријатељске диверзије против партизана крајем 1941. и почетком 1942. године, дат је преглед стања на подручју Санџака послје пљеваљске битке и дјejства црногорских партизана у Херцеговини и источној Босни у току зиме 1941/42. године. Посебну пажњу заслужују акције црногорских партизана у Херцеговини и источној Босни и борбе I и II црногорског батаљона I Прве пролетерске бригаде, посебно борба Другог батаљона са њемачким јединицама на Бијелим водама, која уједно представља и прву борбу црногорских партизана против Нијемаца.

У четвртој глави (**Стварање контрареволуционарних квислинских четничких формација — Грађански рат у Црној Гори**) обрађен је настанак, оформљење и развој четничког покрета у Црној Гори, његова отворена сарадња с окупатором и повезива-

ње непријатеља свих боја на линији борбе против народноослободилачког покрета и социјалистичке револуције. Квислиншке снаге у Црној Гори биле су под јаким утицајем четничког покрета у Србији и Драже Михаиловића. На другој страни, у старој Црној Гори, биле су прилично испољене тенденције групе црногорских сепаратиста који су се од уласка италијанских трупа отворено ставили у службу окупатора.

Обиље докумената датих у овој глави пружа могућност читаоцу да у потпуности упозна, сагледа и стекне јасну слику чиме су се све служили четнички прваци, представници ЦФС и окупатор, да би се обрачунали са НОБ-ом и социјалистичком револуцијом у Црној Гори. У књизи је успјешно обрађена отворена издаја четника и отпочињање грађанског рата у Црној Гори, из чега се јасно види да су четничке банде од првог дана када су формиране имале за циљ да се боре против народноослободилачког рата, рачунајући да ће тиме обезбиједити повратак на старо стање какво је било у Југославији од 1918 — 1941. године. На свега двије стране обрађена је четничка пропаганда против НОП-а, од чега је једна страница посвећена пропагандној дјелатности цетињског митрополита Јоаникија. Овом питању могло се дати нешто више простора. На крају главе дато је неколико података о четничком терору у Црној Гори (ово питање је у књизи само начето), што је требало такође више захватити. Требало је изнијети више података о терору и звјерствима домаћих издајника над црногорским народом, у првом реду над партизанима, њиховим породицама и осталим родољубима, да би се имала цјеловита слика прилика у Црној Гори.

У петој глави (**Борбе од пада Колашина до треће непријатељске офанзиве. Ударни батаљони**) дат је преглед борби у Црној Гори у току фебруара и марта 1942. године које су вођене готово сваког дана у појединим крајевима Црне Горе. У другом дијелу ове главе (**Ударни батаљони**) аутор се критички осврће на слабости територијалних партизанских батаљона, посљедице њиховог таквог организационог устројства, указано је на нужност стварања организованих, лако покретних батаљона, ослобођених од племенско-братственичких и територијалних примјеса, чиме су биле оптерећене партизанске јединице образоване на племенско-територијалној основи. Указује се на слабости и грешке које је правио Главни штаб, на његову спору, неблаговремену интервенцију, несналажљивост у датој ситуацији и недовољан увид у сва збивања у Црној Гори крајем 1941. и почетком 1942. године. Фронтални начин ратовања који је био наметнут партизанским снагама у Црној Гори само их је исцрпљивао, те је требало прихватити партизански начин ратовања, на шта је указивао Главном штабу Врховни штаб и ЦК КПЈ, односно друг Тито. До детаља је обрађено формирање црногорских ударних батаљона и наведено бројно стање и командни кадар одреда, а за неке и наоружање.

У наредном поглављу пете главе дат је преглед борби у Санцаку до треће офанзиве и борбе у Црној Гори у априлу мјесецу.

У шестој глави обрађена је трећа непријатељска офанзива, напуштање Црне Горе и Санцака и формирање III, IV и V бригаде. Борбе у Црној Гори у мају и јуну вођене су с несмањеном жестином, јер је непријатељ свим снагама настојао да наше снаге потисне из Црне Горе. Сви покушаји и натчовјечанска борба партизанских снага да осујете непријатељске планове били су безуспјешни, јер је непријатељ био врло јак, добро наоружан, припремљен, потпомогнут квислиншким снагама, те се територија Црне Горе и Санцака морала напустити. Борбе вођене у овом периоду показале су да су партизанске јединице у Црној Гори поред све исцрпености биле у стању да у многим борбама задају непријатељу јаке ударце и нанесу озбиљне губитке. Да су партизанске јединице у Црној Гори биле заиста спремне да поднесу и највеће жртве, показали су даљи догађаји и борбе пролетерских ударних бригада састављених претежно од бораца из Црне Горе.

Посебну пажњу заслужује седма глава — **Отпор окупаторских градова**. У њој је приказан рад и акције комуниста, скојеваца и симпатизера НОП-а на сакупљању новца, хране, санитетског материјала, лијекова, података о јачини и распореду непријатељских снага и другим дјелатностима које су се могле одвијати у окупираним градовима. У том је Цетиње свакако предњачило и аутор је с пуним правом активност Цетињана, њихову оданост и приврженост народноослободилачком покрету обрадио под насловом **Непокорено Цетиње** (стр. 690). Илегални рад се одвијао и у Подгорици, Никшићу, затим Боки и другим мјестима Црне Горе.

У осмој глави дат је преглед политичке активности КПЈ у Црној Гори. Детаљно је анализирано отворено писмо ЦК КПЈ које указује на грешке и пропусте КПЈ чињене у Црној Гори у првој години рата. Формирање народноослободилачких одбора, с посебним освртом на Острошку скупштину, детаљно је обрађено. Наводе се чак и имена одборника НОО. Народноослободилачки одбори имали су да преузму на себе бригу око исхране и снабдијевања становништва, да се брину за обезбјеђење партизанских јединица храном, одјећом, обућом, лијековима и другим потребама. Одбори врше судске послове и друге функције, чиме у ствари примају улогу народне власти и функционишу на ослобођеној територији. На ослобођеној територији образоване су и неке друге војно-позадинске установе: интендатура, санитетска служба, партизанске болнице, команде подручја као војно-позадински органи и друго. Све ове установе ради успјешнијег обављања послова морале су тијесно да сарађују са народноослободилачким одборима. Аутор се затим осврће на улогу омладине у НОР-у и народној револуцији у Црној Гори, истичући огромне жртве и терет који је омладина имала да понесе на својим леђи-

ма. Аутор се посебно задржао на значају формирања Црногорске народне омладине, истичући да је омладина „била један од главних ослонаца партијских ћелија и народноослободилачких одбора у свакодневним пословима: пренос хране на положаје, транспорт рањеника, безбједност позадине и др.“ (стр. 784). Кад се овоме још дода да су у редовима партизана били већином омладинци, онда се тек може имати јасна слика колике је све жртве имала омладина у НОР-у. Ову главу аутор завршава говорећи о активности жена у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији, износећи неколико примјера самопожртвовања, оданости НОБ-у и храбрости коју су жене показале, како у позадини и на фронту, тако и пред непријатељем у заворима и на губилиштима.

У завршној глави аутор обрађује фашистички терор над црногорским народом, поткрепљујући то низом примјера који јасно указују какви су били планови окупатора у циљу уништења народа у Црној Гори. Такође је указано на методе пропаганде италијанских окупационих власти против НОП-а и мишљење Италијана о рату у Југославији. На крају је дат критички осврт и резиме прве године ослободилачког рата и социјалистичке револуције у Црној Гори. Дат је биланс губитака непријатеља у првој години рата које су му нанијеле партизанске јединице у Црној Гори.

Књига посједује неке слабости и пропусте, на које сматрамо да је потребно указати, тим прије што и сам аутор истиче да би му „било, свакако, од користи при раду на другом издању“ књиге.

Тенденција аутора да у рад унесе што више, чак и најситнијих детаља, података и велики број цитата (често дугих), утицала је на опсег књиге, мада књига не би изгубила у квалитету и да је за коју стотину страница мања. Напротив! Примарност није увијек дата важнијим догађајима; то су понекад добили и мање значајни детаљи. Ту слабост књиге уочио је и сам аутор, који каже да је многим важнијим догађајима због непостојања документације дато у књизи мање мјеста него неким спореднијим, али за које постоје документи. „Неки догађаји описани су, опет, несразмјерно њиховом значају, што је зависило од броја преживјелих учесника НОБ-а из појединих крајева, као и од њиховог памћења“ (стр. 13). Исто тако аутор добро уочава да је много више простора дато војним акцијама, док је политичкој дјелатности Партије због помањкања докумената дато несразмјерно мање простора.

Тежња за хронолошким излагањем догађаја утицала је да су поједине, по тематици јединствене цјелине, просторно разбијене и обрађене посебно. Боље би било, уколико се то могло, обрађивати проблеме у цјелини, а не, да би се задовољио хронолошки принцип, разбијати их. Принцип хронолошког излагања требало је ускладити са осталим захтјевима научноистраживачког рада. Тако су прве акције у срезу беранском и ослобођење Андријеви-

це обрађени на стр. 131—139, да би се иза тога обрадила директива ПК КПЈ и делегата ЦК КПЈ од 17. јула (стр. 139—142). После обраде директиве ПК и делегата ЦК КПЈ наставља се са излагањем борби око Цетиња, бој на Брајићима, деблокада Цетиња, па се тек на страни 148—154. обрадио ослобођење Берана. Сматрам да је питање „Погрешна директива ПК КПЈ и делегата ЦК КПЈ од 17. јула“ требало обрадити после излагања свих оружаних акција, репресалија окупатора, организације народних одбора и теоријских уопштавања тринаестојулског устанка.

Правилније би било да је бој на Созини (стр. 189) обрађен кад се говори о стању у Црмници у току непријатељске офанзиве, јер борба на Созини је у ствари почетак италијанске офанзиве на ослобођену територију среза барског. Већ унапријед одређени план да се задовољи хронолошки редослед утицао је на аутора и довео у несклад остале принципе методичког проучавања проблема. Озбиљан недостатак рада у цјелини јесте што му недостаје једна дубља, свестранија анализа, уопштавање и научна интерпретација догађаја, но који опет представљају (и те како) драгоцен материјал за сваког ко се бави проучавањем (историје) НОБ-а и народне револуције у Црној Гори. Овакав начин обраде НОР-а и социјалистичке револуције у Црној Гори даје књижи обиљежје љетописа, а мање једне научне историјске студије.

Неки подаци које је аутор користио навели су га на погрешне закључке и оцјене. Тако на примјер на страни 100 стоји: „Непријатељ, који је имао неколико мртвих, продужио је покрет али није успио да савлада засједу Радомирско-грађанског одреда па се вратио за Цетиње“. Међутим, аутор на страни 103. констатује: „Предвече се једна мања непријатељска моторизована колона пробала из Цетиња у Будву“ (мисли се на једну италијанску колону која је 13. јула покушала да се из Цетиња пробије преко Обзовице и Брајића за Будву). Међутим, 13. јула није успјела ниједна непријатељска јединица да се пробије од Цетиња за Будву, јер су у рејону Брајића већ били заузели положаје и поставили на колски пут препреке Подгорско-томићки и Радомирско-грађански одред.

Два питања из прве главе намећу потребу да се расвијетле на основу постојећих података који неоспорно доводе у сумњу ауторов тврђења. Јовановић без резерве прихвата да је састанак ПК у Пиперима био 10 јула, не налазећи за потребно да наведе и супротна мишљења о том питању (стр. 74). Немам могућности да подрбније улазим у ово питање, јер се о њему већ доста расправљало (види прилог С. Брковић у овом броју часописа — Ред.) па ћу само истаћи како је то аутор третирао.

Досадашњи подаци доводе у сумњу, па чак и у потпуности оповргавају мишљење које је до сада преовладало да је састанак у Пиперима био 10. јула. Све чињенице, изузев оне у писму ПК од 8. децембра 1941 (Зборник, том III, књ. 1, стр. 272),

иду у прилог мишљењу да се може са сигурношћу прихватити да је поменути састанак ПК био 8. јула.

Јовановић каже да је Вучковић упознат са директивом ЦК прије састанка Покрајинског комитета на коме је донијета одлука о устанку. Међутим, на истој страници аутор себе демантује кад каже: „Вучковић је упознао чланове Комитета са директивом ЦК-а и одлукама ПК-а“ (подвукао Г. В.).

Да ли је Вучковић могао упознати Мјесни комитет на Цетињу са одлукама ПК, када је он, по аутору, из Подгорице отишао прије него што је Покрајински комитет одржао састанак?!

Аутор наводи да је борба на Созини била 21. јула, мада је она била 20. јула. Постоји неколико сигурних података који непобитно потврђују да је борба на Созини била 20. јула. У књизи умрлих Мјесног народног одбора Сутоморе за године 1935 — 1946 (стр. 52, текући број 21) стоји да је Иво Новаковић (који је погинуо у борби на Созини) умро 20. јула 1941 (у књизи не стоји погинуо). На страни 46 (тек. бр. 10) стоји да је Ђурановић Иво 20. јула умро у Созини. У рубрици „накнадни уписи“ дословце стоји: „погинуо у борби“ У поменутој књизи стоји да су 20. јула умрли на Созини: Вуксановић Никола, Никлан Мило и Станишић Никола, који су такође погинули у поменутој борби на Созини. (Матична књига умрлих Мјесног народног одбора Сутоморе, 1935 — 1946 год., сада се налази у Мјесној канцеларији — Сутоморе). Један италијански документ такође потврђује да је борба на Созини била 20. јула. У документу се каже: „Један алијанцац из батаљона „Кадоре“ (Cadore), рањен 20 т. м. и пренесен од стране устаника на пут Сутоморе—Мисићи, извијестио је следеће: напад на батаљон извршен је с леђа, снагом од 150 људи наоружаних пушкама. Сједиште команданта ове групе налази се отприлике један сат хода сјеверозападно од пута и са командантом се налази око 80 устаника“ Ово је дневни извјештај команде пјешадијске дивизије „Таро“ од 28. јула 1941. године (Зборник, том III, књ. 4, стр. 409, док. бр. 159). Дакле, ови подаци недвосмислено показују да је борба на Созини била 20. јула.

Јовановић пориче постојање елемената стихијности у јулском устанку, док нешто касније констатује да је племенско-територијална партизанска организација била „под перманентним упливом сељачке стихије“ (стр. 588). Додуше, он ово наводи за партизанске одреде формиране после јулских догађаја у Црној Гори. Ти одреди су били „под перманентним упливом сељачке стихије“, али по ауторовом гледишту те стихијности није било и у јулском устанку. Сељачка стихија је, дакле, према аутору, настала после јулских догађаја. У тринаестојулском устанку било је елемената спонтаности и стихијности, што ни у ком случају не умањује његову величину, успјехе, организованост и руководећу улогу КПЈ у устанку. Напротив, то су законите појаве које праве сваку револуцију, па и народнослободилачку борбу и социјалистичку револуцију у Црној Гори. Зар то не потврђује

стање у неким крајевима Црне Горе: ријечној нахији, Црмници, Пиперима, Грахову, гдје је, како и сам аутор наводи, учествовало у оружаним борбама јулских дана готово 100% (стр. 265), да би, кад је услједила јака италијанска офанзива, дошло до наглог осипања наоружаних сељака из герилских одреда? О томе непобитно говори и овај докуменат: „Чим се чуло за акције одреда који су раније формиран и први пошли у борбу, људи су са оружјем или без њега пристизали са свих страна, и скоро нема засеока из којег се људи нијесу латили оружја. Из тих разлога и због слабости партијске организације масе су у ствари паралисале рад партијских актива. Приливом ових маса одреди какви су били раније формиран и разбили су се, и није могло бити ријечи о герилским акцијама мобилних и дисциплинованих одреда. Борба је мимо наше воље добијала фронтални карактер. Такво је стање настало у току прва три дана борбе, нарочито другог и трећег дана, 14. и 15. јула. Видећи на положајима присуство тако безобличне и недисциплиноване масе, МК је дао директиву за поновно формирање одреда ту на терену и за појачан политички рад у одредима, у смислу политичке линије Партије и партијских директива. Али рад је ишао споро и став герилских акција није могао да продре у масе. Људи су стално питали када ће се прећи на непосредан напад на Цетиње, иначе им је борба изгледала бесциљна. Из тих разлога, затим под утицајем бомбардовања и паљења Рваша и Друшића, првих села у која је непријатељ ушао, борбени морал код људи је попустио. Под повољним условима отпочела је онда пропаганда кукавица и издајника, и свих нама непријатељских елемената, које је у почетку било срамота да остану код куће“ (Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 7, стр. 28). Један број сељака, иако не велики, нашао се у редовима устаника не само под утицајем Партије већ и усљед неких других околности. Треба имати у виду да је традиција код Црногораца и сјећања на прошле ратове толико јака да су они који се не би нашли у борби били презрени, извргнути порузи. Та схватања и племенско-братственички односи утицали су да су појединци, и који нијесу мислили, узели пушку и пошли на положаје. То је један од узрока да су герилски одреди у Црној Гори нарасли до те мјере да је Партија са доста муке могла ту набржану масу организовати и привољети на дисциплину. Наиме, комунисти су се нашли у врло тешком положају баш у погледу организованости герилских одреда, спровођења борбених заповијести, дисциплине, отклањања појава пљачке, која се ту и тамо јавља, постављања политичких руководилаца у одредима и слично. С друге стране, и онако брзо осипање герилских одреда, кад је услједила офанзива, јасно указује да један дио устаника није био спреман на дужу борбу и веће жртве, да је било код појединаца колебљивости, малодушности и недовољне спремности за један дужи рат који је требало водити. То је и довело до тога да су комунисти у неким одредима на положајима па и у позадини изгубили ини-

цијативу у руковођењу и нашли се, противно њиховом настојању, на репу маса и догађаја. Ово су чињенице и оне се не могу порицати, јер друкчије се не може објаснити онако брзо осипање герилских одреда у јулском устанку, последије онако великих победа које су биле извојеване. Аутор одбацује постојање елемената спонтаности у јулском устанку (стр. 266), али у даљем излагању он каже: „Иако делегат ЦК КПЈ и Покрајински комитет нијесу узели курс на општи устанак, није требало формирати мале герилске одреде, већ чете које би биле способне да изводе крупније акције“ (стр. 269). Или мало даље: „У срезовима није било никаквих организационих припрема за општи устанак те, према томе, герилске акције нијесу могле почети на раније постављеним организационим припремама за општи устанак“ (стр. 270—271).

Чини нам се да је гледиште аутора да се формирају „чете које би биле способне да изводе крупније акције“, а не герилски одреди, погрешно, јер из овога произилази да је требало стварати крупне јединице да би водиле крупније акције. Куд ће крупнијих акција у Црној Гори од оних у јулу мјесецу? Ово је супротно схватању које је изнесено у писму друга Тита и Кардеља ПК од 10. XI 1941, у коме се поред осталог каже: „Ви грешите и у погледу путева устанка. Битно је у вашем схватању да ви супростављате народни устанак партизанском рату. Ви не видите да између партизанског рата и народног устанка нема никакве супротности, него насупрот, да је партизански рат у нашим приликама само форма народног устанка. Ми не можемо данас водити народни устанак друкчије него у формама партизанског рата. Према томе, не дајте да вас непријатељ уништава на тврдим фронтovima, које вам он намеће, него држите се партизанског начина ратовања. Јасно је да је погрешно и ваше супростављање крупним акција, народног устанка, ситним акцијама, за које ви кажете да распарчавају снаге. Мале акције у партизанском рату воде крупним, јер оне постепено мобилизирају све веће масе. Мале акције уче људе ратовању, и то знање најбоља је гаранција да се партизански одреди неће распасти у случају ако „крупна акција“ не успе. Правилно је дакле само схватање народног устанка, као једног трајног партизанског рата, који ће да захвата све веће и веће масе, који ће да задаје непријатељу све теже и теже ударце, који ће да учврсти савез радника и осталих народних маса и који ће коначно довести до потпуног уништења непријатеља...“ (Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 93). Дијелове писма цитира и друг Јовановић али га погрешно интерпретира и изводи неисправне закључке.

Тачно је то, како аутор наводи, да се реакција наша удружена у борби против народноослободилачког покрета и без резерве чинила окупатору огромне услуге, али је такође тачно да су у табору контрареволуције постојала и извјесна размимоилажења која су имала одраза на развој догађаја у току читавог вођења рата све до ослобођења. Аутор запоставља то питање не прида-

јући му важност, иако оно није тако безначајно да би се могло посве одбацити. Он каже између осталог: „Међутим, четници су се инфилтрирали у команде многих „крилашких“ батаљона, тако да су они били истовремено и четнички и „крилашки“ Но, то није ни било много важно, пошто су „бијела“ и „зелена“ реакција прешле преко некадашњег међусобног непријатеља, и ујединиле се под окупаторском командом у борби против народно-ослободилачког покрета“ (стр. 504), док се на 541. страни истиче да су неслагања и супротности између њих постојали у толикој мјери што се одражавало и у питању сарадње у борби против партизана. „Између четника и „крилаша“, каже аутор, водила се ове и идуће године, непрекидно, борба за утицај код Италијана, који су жељели да сви противници НОП-а буду уједињени под њиховом командом. У томе су потпуно успјели, иако трвeнч између ових двију контрареволуционарних квислиншких група нијесу престајала“ (стр. 541). Реакција се ујединила јер је имала пред собом заједничког непријатеља — народноослободилачки покрет, али супротности међу њима постојале су и даље и нијесу се могле посве збрисати (оне су дошле у други план), јер су се и њихови интереси у крајњој линији сукобљавали.

Кроз читав рад се подвлачи да су народне масе у Црној Гори претежно биле спремне да прихвате борбу, односно око 65%, у неким срезовима 90—95% па чак и 100% (стр. 265). Међутим, у почетку четврте главе последице краће анализе о реакционарним снагама у Црној Гори констатује се: „У Црној Гори је, дакле, постојао снажан, живав и способан непријатељ Комунистичке партије и радничког покрета, односно одлучан приврженик старог друштвеног система. Снагу ове јаке групе знатно су појачавале братственичке везе“ (стр. 442).

Истиче се да је један од главних узрока одступања партизанских снага из Црне Горе за Босну „што у Црној Гори није на вријеме формирана мобилна партизанска војска“ (стр. 587). То је тачно. Но, поред тога, требало је узети у обзир и неке друге узроке (у првом реду глад, којој аутор не придаје довољно важности, јака италијанска офанзива на читавом подручју Црне Горе потпомогнута квислиншким снагама, исцрпеност партизанских снага, недовољно оружја, оскудица у муницији итд. итд.), што је све скупа и те како утицало на онакав развој догађаја и условило одступање наших снага из Црне Горе у јуну 1942. године. Кад се свестрано сагледа постојеће стање у Црној Гори у првој половини 1942. године, онда се тешко може прихватити да би се партизанске снаге у Црној Гори могле одржати па да су и раније формирани мобилни батаљони.

У књизи је прегледно приказан читав комплекс развитка НОР-а и социјалистичке револуције, подвлачећи и неке од специфичности народноослободилачког рата и револуције у Црној Гори за разлику од осталих крајева Југославије.

Ова књига, и поред слабости којих има, представља први озбиљнији покушај обраде НОР-а и социјалистичке револуције у Црној Гори те „заслужује топлу похвалу јер је веома значајан допринос историјској обради нашег ослободилачког рата и револуције“, како је то у предговору рекао Митар Бакић.

Гојко Вукмановић

НИКОЛА МИЛОВАНОВИЋ, ВОЈНИ ПУЧ И 27 МАРТ

Просвета, Београд 1960, стр. 300

Питање обраде 27. марта 1941. године и читавог низа догађаја сплетених око њега побуђивало је једнако велико интересовање како историчара тако и публициста. Тежња да се дубље уђе у суштину догађаја који су услиједили уочи, за вријеме и после капитулације Југославије априла 1941. године, као и да се нађу прави узроци брзог војничког слома бивше југословенске војске, односно да се свему томе да право мјесто у нашој историји, били су узрок појаве нових књига такве тематике и настојања. Па ипак, било да се ту радило о научним студијама или пак популарно писаним публикацијама, тај датум је и даље остао недовољно обрађен, а догађаји сплетени око њега недовољно освијетљени. Зато је и разумљиво што ти догађаји привлаче посебну пажњу људи од пера и што књиге о тим драматичним данима наше националне прошлости побуђују велико интересовање широке читалачке публике.

Никола Миловановић, на готово 300 страница колико има ова књига, даје нове појединости, казујући их занимљиво и вјерно излажући. А тих нових појединости имао је доста да саопшти читаоцу с обзиром на то да је био у могућности да користи и архивске фондове, до сада недоступне историчарима. Композицијски књига ВОЈНИ ПУЧ И 27 МАРТ је подијељена на 11 глава. Припремање терена за пуч, Извршење војног пуча, 27 март, Одјек 27 марта у свијету, Став Партије и проглас ЦК, Пучистичка влада, Комадање краљевине Југославије, Под окриљем окупатора, КПЈ припрема народ на устанак, Влада на Средњем истоку, Раздор међу пучистима и Каирска афера.

И по броју и по називу глава види се да је аутор имао више за циљ да информише неголи да анализирајући улази у суштину појединих проблема, свестрано их анализирајући. Уосталом, и по својој намјени и по садржини и по начину излагања да се закључити да је она у првом реду намијењена широј читалачкој публици, премда ће и истраживачима ових проблема пружити нове податке.